

BEVALSTYBĖS KULTŪROS: PENKI STUDIJŲ IR TYRIMŲ METAI VILNIAUS UNIVERSITETE

Bevalstybių kultūrų (angl. *Stateless Cultures*) samprata yra originali ir kiek neįprasta netgi akademinėje sferoje tiek Lietuvoje, tiek užsienyje. Bevalstybių kultūrų koncepciją pasiūlė Oksfordo universiteto Šv. Antano koledžo prof. Dovid Katz, 1999 m. pakviestas dėstyti į Vilniaus universitetą ir jame įkūręs Kultūrinių bendrijų studijų centrą (toliau – KBSC). Šio centro įkūrimas buvo bendras Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto bei Atviros Lietuvos fondo sumanymas. Prof. D. Katzo žodžiais, šis centras turbūt buvo pirmasis – ir lieka bene vienintelis iki šiol – universitetinis centras, kurio veikla susijusi išskirtinai su bevalstybėmis kultūromis. Šiuo metu KBSC siūlomi kursai sudaro Istorijos fakulteto bakalauro (kultūros istorijos ir antropologijos programos) bei istorijos magistrinių studijų dalį.

Europos (ir ne tik jos) istorijoje buvo ir yra labai skirtingų mažumų. Kai kurios jų turi savo „istorinę tėvynę“, su kuria palaiko įvairiopų ryšius ir panorėjusios gali „sugrįžti į gimtąją šalį“. Tačiau yra bevalstybių kultūrų, kurių žmonės niekur neturi istorinės tėvynės. Nors bevalstybės kultūros dažniausiai nepatenka į oficialių valstybinių struktūrų globą, jos yra savitos, išlaikė savo unikalią kalbą, tautosaką, literatūrinę ir religinę tradicijas. Bet XX a. Europoje šioms kultūroms iškilo išnykimo grėsmė. Į jas privalėtume atkreipti ypatingą dėmesį, jos turėtų būti studijuojamos Europos ir pasaulio universitetuose.

KBSC pagrindinis tikslas yra sukurti naujas akademinų studijų programas, supažindinti studentus su bevalstybėmis kultūromis – šiuo metu mūsų universitete studijuojamos Lietuvos jidiš, karaimų, totorių, romų ir sentikių kultūros, – su daugiakultūriškumu, tuo paskatinant jų toleranciją ir pagarbą įvairioms mažumoms. Centro veikla svarbi ne tik ruošiant studijų programas, bet ir tyrinėjant bevalstybes kultūras, rengiant tam skirtas konferencijas, stiprinant bei plėtojant mokslinius ryšius. 2000 m. gruodžio 7–9 d. Vilniaus universitete vyko pirmoji KBSC tarptautinė konferencija, skirta Europos bevalstybių kultūrų ir tarpkultūrinės pagarbos problemoms nagrinėti. Ši idėja pasirodė gyvybinga ir vertinga. Todėl buvo nutarta tokias konferencijas rengti kas dveji metai. 2002 m. gruodžio 4–6 d. KBSC Vilniuje surengė savo antrąją tarptautinę konferenciją apie jautriausias mažumas (bevalstybes kultūras), kuri sulaukė per 70 dalyvių iš daugiau kaip 20 pasaulio valstybių.

Šių (2005) metų gegužės 13–14 d. Vilniaus universitete vyko trečioji tarptautinė KBSC konferencija – „Jautriausios mažumos: atkuriant vietinių kultūrų Europą“. Kaip ir anksčiau, šioje konferencijoje buvo pristatyti Lietuvos romų, totorių, karaimų, žydų bei rusų sentikių moksliniai tyrinėjimai, tolerancijos formų sklaida Europoje, jos etninių mažumų istorija ir šiandienės socialinės-politinės padėties problematika; naujas konferencijos akcen-

tas – mažumų etnis ir kultūrinis tapatumas Europos Sąjungos plėtros ir Rusijos bei NVS šalių politiniame kontekste. Renginyje dalyvavo daugiau kaip 65 dalyviai ir svečiai. Buvo perskaityti 47 moksliniai pranešimai, tarp jų 24 užsieniečių. Be Lietuvos mokslininkų, konferencijoje dalyvavo tyrinėtojai iš Lenkijos, Latvijos, Estijos, Baltarusijos, Rusijos, Slovakijos, Prancūzijos bei JAV.

Konferencijos atidarymo metu dalyviaus sveikino garbūs svečiai: prorektorė dr. B. Počiūtė, dekanas prof. Z. Butkus, Lietuvos Respublikos Prezidento patarėja dr. I. Vaišvilaitė, Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės direktorius A. Petrauskas, prof. I. Veisaitė (Atviros Lietuvos fondas) bei pirmasis KBSC direktorius prof. D. Katz. Plenariniame atidarymo posėdyje buvo perskaityti keturi pranešimai. Prof. A. Bumblauskas pranešime „Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės interpretacijos: daugiakonfesiškumas, religijų laisvė ar religinė tolerancija?“ analizavo katalikų, protestantų, stačiatikių tikybas išpažįstančiųjų teises. Pranešime pažymėta, kad, skirtingai nuo Apšvietos epochoje susiformavusių principų, taikomų visiems visuomenės sluoksniams, į bajorišką demokratiją kryptančioje LDK reikia kalbėti tik apie luomo – bajorų, ypač ponų, toleranciją. Taigi susidurta greičiau ne su tolerancija kito asmens ar grupės įsitikinimams, o su bajorų leno teisėmis, kurios XVI a. viduryje buvo papildytos vasalo teise išpažinti savo tikėjimą. Tačiau net ir skeptiškai vertinant mintis apie Vilnių, kaip Europos tolerancijos sostinę, pripažįstama, kad čia susidarė palankios sąlygos ir nekrikščioniškoms tikyboms – žydams, karaimams, musulmonams. Dr. D. Kuolys pranešime „Tautinės mažumos ir pilietinė visuomenė šiuolaikinėje Lietuvoje“ nagrinėjo daugumos bei tautinėms mažumoms priklausančių žmonių integracijos į besikuriančią Lietuvos pilietinę visuomenę

problemas. Daroma prielaida, kad atkurtoje valstybėje pati lietuvių visuomenė, panašiai kaip sovietinės priklausomybės laikais, vis dar labiau suvokia save kaip etninę bendruomenę, nei kaip savarankišką politinę tautą. Lietuviai labai mėkai tapatinasi su nepriklausomybės metais laimėtiais dalykais: pilietinėmis laisvėmis, teisėmis, pareigomis. Kartu sociologinės apklausos rodo, kad dviejų didžiausių tautinių mažumų – rusų ir lenkų – gyventojai yra silpniau įsitraukę į Lietuvos politinę ir informacinę erdvę, kad jiems nėra priimtina visa šios erdvės įvairovė. Taigi brandžios, bendrų vertybių jungiamos, įvairios tautinės kilmės lietuvius jungiančios pilietinės visuomenės kūrimas lieka vienas svarbiausių Lietuvos tikslų.

Dr. G. Potašenko plėtojo bevalstybių kultūrų sampratą ir aptarė KBSC veiklą (pranešimo tema – „Bevalstybių kultūrų studijos Vilniaus universitete“). Europoje bevalstybės kultūros iš esmės buvo demokratiškos, liaudies kultūros reiškinys. XVIII–XX a. Rytų ir Vidurio Europoje bevalstybės kultūros tapo subtilia priemone, tinkama įmantriai tarptautinio lygio literatūrai (modernus Rytų Europos jidiš) ar pasaulinės reikšmės menui (sentikių išsaugota kanoninė ikonų tapybos tradicija). Dr. Ch. Small (Socialinių ir politikos studijų institutas, Jėilio universitetas, JAV) skaitė pranešimą „Nuolankumas, įvairovė ir integracija globalizacijos amžiuje“, kuriame nagrinėjo, kaip globalizacija veikia socialinius procesus ir kultūrinės formas. Pastaruoju metu su nacionalizmu ir naujomis identitetų politikos formomis susiję klausimai paaštrino egzistuojančius politinius ir socialinius nesutarimus. Akiivaizdūs tampa didžiuliai socialiniai-ekonominiai, erdviniai ir demografiniai pokyčiai. Tad vis aštriau iškyla tautinės tapatybės, kultūros politikos, „kitoniškumo / kito“ ir / ar nuolankumo (angl. *humility*), bendrumo ir skirtingų lygių pilietybės klausimai.

Toliau konferencijos darbas vyko keturiose sekcijose: judaikos, sentikių, romų bei totorių ir karaimų.

Kone visuose nedidelėje judaikos sekcijoje (iš viso šeši pranešėjai) perskaitytuose pranešimuose vyravo šiandienos moksle aktualus socialinis-kultūrinis diskursas. Diskutuota apie įvairių laikotarpių žydų kultūros ir gyvenimosi sąlygų šiandienos visuomenėje, veikiančių vertinimų stereotipus (dr. J. Verbickienė „Žydų kultūros vertinimai Lietuvos visuomenėje: išmoka atmintis“) ir bevalstybių kultūrų komparatyvinio dėstymo universitetinėse aukštosiose mokyklose būdus (dr. M. Krupovos „Методика преподавания безгосударственных культур сравнительного изучения фольклора“). Kalbėta apie skirtingos naujosios tapatybės klostymąsi, aptartos abi šio proceso raidos pusės: dr. L. Lempertienės pranešime aptartas žydų Apšvietos sąjūdžio paveiktas žydų kilmės intelektualo paveikslas; dr. A. Pažėraitė dėmesį sutelkė į Musar judėjimo suformuotų naujų vertybių pasireiškimą individo elgsenoje. Originaliu sekcijos darbo akcentu tapo esperanto kalbos klostymuisi ir pasklidimui pasaulyje skirtas pranešimas. Juo dr. V. Banaitis pristatė naujas žydų kilmės intelektualų sukurtos kultūros pasklidimo erdves.

Šį kartą daugiausia pranešimų konferencijoje – iš viso 18 – buvo perskaityta sentikių sekcijoje. Pirmąją dieną buvo išklausti aštuoni pranešimai. Prof. Z. Jaroszewicz-Pierestawcew (Olštino Varmijos Mozūrų universitetas) nagrinėjo sentikių kultūros paveldą Lenkijoje, V. Nikonovas (Rezeknė) aptarė naujus archyvinis duomenis apie Samanių (dab. Zarasų rajonas) bendruomenę XVIII a., dr. A. Podmazovas (Latvijos mokslų akademija) analizavo Rygos sentikių padėtį XIX a. pirmajame trečdalyje, dokt. Y. Leclere (Paryžiaus Sorbonos I universitetas) – sentikių dalyvavimą 1863–1864 m. sukilime, M. Pašininas (Maskva) – 1905 m. Ni-

kolajaus II įsaką dėl pakantumo ir manifestą bei jų reikšmę sentikybei, dokt. N. Pazuchina (Latvijos kultūros akademija) – Latvijos sentikių visuomeninę veiklą 1920–1940 m., A. Bezgodovas (Penzos universitetas) – Lenkijos sentikių istoriko mėgėjo veiklą, vadinamą Mozūrų metraščiu. Antrąją konferencijos dieną išklaustyta dar dešimt pranešimų. Dr. J. Agejeva (Maskvos valstybinis universitetas) ir dr. N. Morozova (Vilniaus universitetas) nagrinėjo sentikių knygiskumo tradicijas Estijoje bei Lietuvoje; prof. J. Trofimovas (Daugpilio universitetas) kalbėjo apie „Auksaburnio pamokslus“ kaip gyvenimosi pagrindą visuomenėje; prof. J. Novikovas (Vilniaus pedagoginis universitetas) palietė Lietuvos rusų sentikių liaudies kultūros dalį – patarles; dr. G. Potašenko analizavo Petro I religinės politikos sentikių atžvilgiu Rusijoje pokyčius, kurie, labai sugriežtėjus caro valdžios elgsenai, skatino sentikių emigraciją į LDK, XVIII a. antrajame dešimtmetyje virtusia masiniu reiškiniu. Dar viena grupė pranešimų buvo skirta sentikių ikonų menui ir bažnytinio giedojimo tradicijoms: prof. I. Kočetkovas (Maskvos valstybinė Tretjakovo galerija) aptarė griežtai kanoninio sentikių ikonų meno vaidmenį skirtingų rusų ikonų tapybos tradicijų po XVII a. vidurio bažnytinių reformų Rusijoje kontekste; Ž. Borovova (Maskva) ir I. Petliak (Ryga) kalbėjo apie sentikių pomorų giedojimo kultūrą bei ženklinio giedojimo prasmę. Dalies šios sekcijos pranešimų pagrindu planuojama parengti studiją apie sentikių kultūros paveldą. Tai yra 2004–2005 m. KBSC (kartu su Lietuvos dailės muziejumi ir Rusų kultūros centru) didelio projekto „Baltijos šalių sentikių kultūra“, apimančio tarptautinę parodą, konferenciją Vilniuje bei gausiai iliustruota studiją, dalis.

Romų sekciją pradėjo du romų holokaustui per Antrąjį pasaulinį karą skirti pranešimai – dr. Vladislav Sotirovič iš Vilniaus universite-

to kalbėjo apie nacių vykdytus romų persekiojimus Vidurio ir Pietryčių Europoje, Vilniaus universiteto doktorantė Aušra Simoniukštytė pristatė savo surinktus karą išgyvenusius Lietuvos romų prisiminimus. Toliau ėjo pranešimai, skirti nūdienos problemoms, kurias patiria Vidurio ir Rytų Europos romai, aptarti. Profesorė Ewa Nowicka iš Varšuvos universiteto apžvelgė įvairius romų atstūmimo aspektus pokomunistinėse šalyse, dr. Daniel Škoblą iš Jungtinių Tautų vystymo programos Bratislavos biuro (Slovakija) – romų padėties regiono šalyse bruožus. Romų situacijos Lietuvoje ekspertė iš Kauno Eglė Kučinskaitė išanalizavo, kaip Lietuvos romai yra pristatomi oficialiojoje statistikoje. Svečias iš Minsko Nicolai Kalinin, atstovaujantis Baltarusijos romų teisininkų grupei, apžvelgė romų švietimo teisinę padėtį Baltarusijoje, dr. Lev Čerenkov – romų tradicinės kultūros tyrimų, daromų D. Lichačiovo Rusijos kultūrinio ir gamtinio paveldo tyrimo institute, kryptis, Varšuvos universiteto doktorantas Wojciech Połec – romų švietimo problemas Lenkijoje. Pranešėja iš Latvijos muzikos akademijos kalbėjo apie Latvijos romų tradicinės muzikinės kultūros nykimą nykstant ar keičiantis romų papročiams. Įdėmiai ir džiugiai konferencijoje dalyvavusių Lietuvos romų organizacijų lyderių buvo išklaustas Vilniaus pedagoginio universiteto studentės, deja, vis dar vienintelės Lietuvoje universitetinio išsilavinimo siekiančios romės Rados Bogdanovič pranešimas, apžvelgiantis permainas, kurias patyrė Lietuvos romų bendruomenė, šaliai įstojus į ES.

Totorių ir karaimų sekcijoje buvo perskaityti septyni pranešimai. Iš pradžių išklaustas doc. N. Kasatkinas (Socialinių tyrimų institutas) pranešimas apie istorines diasporas Lietuvos visuomenėje (pvz., žydus, totorius, karaimus), kurios ilgainiui suformavo savitą tapatumą bei ypatingą vidinio solidarumo jaus-

mą, skirtingą nuo kitų etninių mažumų tipų. Prof. T. Bairašauskaitė (Lietuvos istorijos institutas) nagrinėjo Lietuvos karaimų socialinės padėties klausimą XIX a. viduryje, dr. K. Fir-kavičiūtė (Lietuvos institutas) apžvelgė dabartinės Lietuvos karaimų bendruomenės padėtį ir jos kultūrinės iniciatyvas; J. Karpavičiūtė (Vilnius) nagrinėjo Lietuvos karaimų etninio tapatumo problemas sovietmečiu ir posovietmečiu. Dar trys pranešimai buvo skirti totorių problematikai: dr. A. Jakubauskas (Vilnius) nagrinėjo totorių situaciją dabartinėje Lietuvoje, dr. E. Račius (Vilnius) – Lietuvos muftijato idealą, istoriją ir dabartį, dr. M. Tarelko (Baltarusijos valstybinis universitetas) – sufi tekstus chamailuose, esančiuose Baltarusijos nacionalinės akademijos mokslinėje bibliotekoje.

Vienas šios konferencijos tikslų buvo plėtoti akademinės bendruomenės, valstybinių institucijų ir nevyriausybių organizacijų atstovų diskusiją apie tautinių mažumų studijų universitetuose problemas bei romų integraciją Lietuvoje ir užsienyje. Todėl gegužės 13 ir 14 d. vyko dvi apskrito stalo diskusijos su mokslininkais, Lietuvos Respublikos švietimo ministerijos darbuotojais, tautinių bendruomenių, nevyriausybių organizacijų atstovais ir Lietuvos kultūros veikėjais. Pirmo apskritojo stalo – „Jautriausiosios mažumos naujojoje Europoje: studijos, tyrimai ir regioninis bendradarbiavimas“ – dalyviai pabrėžė, kad Lietuvos ir kitų šalių visuomenėse svarbu ne tik pastebėti skirtingas etnines grupes ir kultūros įvairovę, į kurią būtina atsižvelgti rašant iš tiesų išsamią šalies istoriją, bet ir labiau įtraukti tai į demokratiškas mokymo programas ir konkrečiai į universitetines studijas. „Romų integracija Lietuvoje ir kitose Vidurio Europos šalyse: patirtys ir problemos“ buvo skirtas romų integracijos klausimams aptarti. Konstatuota, kad reikia platesnės romų, savivaldybės ir vy-

riausybės tarnautojų, specialistų, NVO atstovų diskusijos šiais klausimais; būtina ieškoti šiuo metu itin aštrių Lietuvos romų socialinių, būsto ir tapatybės problemų kompleksiško, teisinio ir civilizuoto sprendimo.

Konferencijos kultūrinėje programoje dalyviai ir svečiai buvo supažindinti su parodos „Baltijos šalių sentikių kultūra: ikonos, knygos, bažnytinio giedojimo tradicijos“ ekspozicija Taikomosios dailės muziejuje. Gegužės 14 d. jie klausėsi puikaus M. Krupoves (vokalas, gitara), V. Mikeliūno (smuikas) ir V. Nivinsko (kontrabosas) koncerto Tolerancijos centre

(Naugarduko g. 10, tarpukario žydų teatro rūmai). Jo metu taip pat buvo pristatyta M. Krupoves trio nauja kompaktinė plokštelė „Without a Country“.

Dėkojame pagrindiniams konferencijos rėmėjams – Atviros Lietuvos fondui bei Rytų Europos žydų kultūros ir istorijos tyrimų centrui, taip pat renginį parėmusiems Valstybiniam mokslo ir studijų fondui bei p. Anatolijui Šalgunovui.

*Grigorijus Potašenko,
apie judaikos sekciją parašė
Jurgita Verbickienė,*

apie romų sekciją – Aušra Simoniukštytė